

УДК 378.147

МЕЛЬНИК Ірина Володимирівна,

аспірантка кафедри педагогіки вищої школи і
освітнього менеджменту,
Черкаський національний університет імені
Богдана Хмельницького
e-mail: irenamelnik@ukr.net

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНОГО СТИЛЮ СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті розкрито теоретичну сутність поняття професійної компетентності як складника професійного стилю спілкування майбутніх фахівців пожежної безпеки і важливого аспекту їхньої самореалізації; виділені основні етапи професійного становлення досліджуваних спеціалістів; визначені їхні професійно важливі якості; акцентована увага на мотиваційній сфері самореалізації майбутніх фахівців пожежної безпеки.

Ключові слова: професіоналізм, професійний стиль спілкування, самореалізація, професійне становлення, професійне самовизначення, професійна компетентність майбутніх фахівців пожежної безпеки, мотиваційна сфера.

Актуальність теми та постановка проблеми. Пріоритетним завданням професійної підготовки на сучасному етапі є пошук різноманітних шляхів, що спрямовані на підготовку всебічно розвинених, високопрофесійних спеціалістів, які наділені загальнолюдськими і національними цінностями, психологічно і професійно готові до виконання службових обов'язків за будь-яких життєвих обставин.

В Україні підготовку майбутніх фахівців пожежної безпеки здійснює низка вищих навчальних закладів системи ДСНС України, які у процесі навчання особливу увагу, насамперед, звертають на формування професійної компетентності курсантів, зокрема їхньої діловитості, здатності в будь-який момент взяти на себе відповідальність за вирішення складних завдань, уміння вчасно відзначити і підтримати ініціативу; на мобілізацію інтелекту, волі, моральних зусиль, організаторських здібностей та вміле оперування засобами інтелектуальних та духовних основ особистості.

Оскільки професія майбутніх фахівців пожежної безпеки передбачає і ризик для життя, і величезну відповідальність за інших людей, де необхідно оцінити ситуацію, прийняти правильне рішення і, водночас, адекватно себе поводити, то специфічною особливістю професійної діяльності майбутніх фахівців пожежної безпеки є її нерозривний зв'язок зі спілкуванням, зокрема розвиток комунікативної сфери життєдіяльності майбутніх спеціалістів. Зазвичай ефективність такої діяльності залежить і від генетично зумовлених властивостей особистості, і від особливостей стилю спілкування, які набуваються у процесі їхньої діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Проблема формування компетентності професійного спілкування є актуальною і викликає певне зацікавлення з боку науковців. Її ефективність зумовлена переважно рівнем розвитку психологічних властивостей як пізнавальної, так й емоційно-вольової сфер особистості. Розвиток професійної комунікативної компетентності майбутніх фахівців пожежної безпеки у своєму дослідженні розглядаємо як діагностику і розвиток індивідуальних комунікативних якостей особистості, що складають основу її професійно-важливих якостей. Такий процес є надзвичайно складним та динамічним, оскільки, під час його здійснення психологічні якості поступово професіоналізуються, утворюючи певну самостійну підструктуру.

Сучасна психолого-педагогічна наука має у своєму арсеналі значну кількість праць, присвячених різним аспектам особистісного розвитку спеціалістів у взаємозв'язку з їх професіоналізацією. Ідеї модернізації освіти на компетентнісних засадах, проблеми становлення і розвитку компетентності сучасного фахівця та її складників активно обговорюються й розробляються у наукових колах. Значний внесок у розробку цих питань зробили такі науковці, як Дж. Равен, В. Хутмакер, Є. Бачинська, В. Болотов, Т. Браже, С. Гончаренко, Д. Ельконін, Е. Зеєр, І. Зимня, І. Зязюн, Т. Іванова, Н. Коломінський, К. Корсак, А. Маркова, Н. Ничкало, С. Трішина, І. Фрумін, А. Хуторський, С. Шишов та ін.

Проте такі підходи до дослідження компетентності майбутніх фахівців пожежної безпеки у процесі професійної діяльності через свою фрагментарність не дають цілісного й систематичного уявлення про педагогічні основи даної проблеми.

Мета статті – на основі аналізу наукових джерел з'ясувати особливості компетентності як основного компонента професійного стилю спілкування майбутніх фахівців пожежної безпеки із перспективною проекцією на професійну діяльність у майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових джерел та результатів дослідно-експериментальної роботи показав, що особистісно-професійний розвиток майбутніх фахівців пожежної безпеки ДСНС України охоплює дві основні підструктури. Перша з них передбачає професіоналізм особистості, тобто формування акмеологічних варіантів професіоналізму, розвиток професійно важливих та особистісно-ділових якостей, удосконалення стилю діяльності, розкриття потенціалу особистості, зміну системи мотивів та цінностей. Друга підструктура містить професіоналізм діяльності, зокрема підвищення професійної компетентності особистості та вдосконалення системи професійних умінь працівників [1].

З позицій постійно зростаючих вимог до фахівців пожежної безпеки сучасний рятувальник повинен уміти налагоджувати комунікативні зв'язки з потерпілими, колегами, представниками інших підрозділів, бути комунікабельним, толерантним, уміти конструктивно спілкуватись та вирішувати конфлікти. Для людей, професія яких належить до типу «людина-людина», необхідний певний стиль спілкування, що допоможе їм на відповідному рівні будувати професійні стосунки, якісно виконувати функціональні обов'язки, оскільки професіоналізм і ставлення до професійної діяльності мають важливе значення в особистісній характеристиці будь-якої особистості й майбутніх фахівців пожежної безпеки зокрема.

На думку багатьох дослідників, професіоналізм у сфері небезпечних професій, до яких належить й сфера пожежної безпеки, це категорія людського буття, що охоплює систему особистісних, ділових, професійних та світоглядних якостей людини. Базисними основами професіоналізму у цій сфері є прийняття на себе відповідальності за власне рішення, висока організованість, особиста відвага, самокритичність, які значною мірою залежать від структури мотиваційної сфери майбутніх фахівців пожежної безпеки, зокрема узгодженості мотивів влади, взаєморозуміння і досягнення успіхів або уникнення невдач. Переважно, мотиваційна сфера визначає спрямування професіоналізму.

Треба зазначити, що мотивом активності спеціаліста в екстремальній ситуації є не тільки співчуття, а й совість, оскільки майбутні фахівці пожежної безпеки повинні «творити добро, трансформували небезпеку у совість, а відвагу – у професійність учинків. Своє безпосереднє вираження вони знаходять безпосередньо у творчій самореалізації. Адже саме у професійній діяльності людина реалізує не тільки свої професійні мотиви, а й самовиражається, саморозвивається, самореалізується, тобто усвідомлено і доцільно розкриває свої потенції, сутнісні сили й можливості, знаходить вихід творчим здібностям та здатність через цілепокладання самостійно й самотньо реалізувати своє призначення» [2, с. 6]. Тож можна констатувати, що поняття «самореалізація» набуває сьогодні першочергового значення як для особистісного, так і для професійного розвитку майбутніх фахівців пожежної безпеки.

Одним із важливих аспектів самореалізації майбутніх фахівців пожежної безпеки, на наш погляд, є, передусім, професійна компетентність, яка передбачає не лише критерій професіоналізму фахівця у розв'язанні різноманітних обов'язків, але й рівень професійності психічних процесів, що забезпечують їхню діяльність. Професійна компетентність також постає визначальним чинником, від якого залежить успіх реалізації соціальних, пізнавальних та інших значущих функцій майбутніх фахівців пожежної безпеки. Отже, в означеному ракурсі доцільним буде виокремлення основних етапів їхнього професійного становлення. До цих етапів можемо зарахувати, насамперед, виникнення й формування професійних намірів, професійне навчання як основу обраної діяльності; безпосереднє входження у професію; часткову або повну реалізацію у самостійній професійній діяльності. Вважаємо, що результатами кожного з названих вище етапів мають бути такі взаємопов'язані й

взаємозумовлені компоненти, як професійне самовизначення, професійна майстерність і професійна компетентність.

Так, зміст професійної компетенції містить сформованість знань як з предметної галузі, так і методичних, і професійних. Зокрема, професійні знання охоплюють знання про основні напрями і зміст діяльності майбутніх пожежників, сутність та особливості професійно-педагогічної діяльності, розвиток психолого-педагогічних наук, професійну підготовку тощо.

Одним із компонентів професійної компетентності майбутніх фахівців пожежної безпеки є професійно важливі якості, під якими розуміємо їхні індивідуальні психічні та фізіологічні властивості, що зумовлюють переважно ефективне формування професійної компетенції, входження в професію у процесі професійної підготовки й практичної діяльності, успішне виконання професійних функцій.

У контексті нашого дослідження з-поміж професійно необхідних якостей майбутніх фахівців пожежної безпеки варто виокремити такі три групи [3–5]:

а) обов'язкові, відсутність яких унеможливує здійснення професійної діяльності взагалі (стан здоров'я);

б) надзвичайно важливі, наявність яких сприяє ефективному здійсненню професійної діяльності (впевненість у високому призначенні та розуміння відповідальності, здібності та інтерес до роботи з клієнтами, організаційні якості, принциповість, дисциплінованість, володіння емоціями, творчість, кмітливість, терпіння тощо);

в) периферійні, які не здійснюють вирішального впливу на ефективність професійної діяльності, але водночас сприяють її успішності (уміння розподіляти увагу, запам'ятовувати обличчя, поєднання почуття вимоги й доброти тощо).

Необхідно зазначити, що важливим компонентом професійної компетентності майбутніх фахівців пожежної безпеки є також формування ціннісного ставлення, що, зокрема виражається у їхніх ціннісних установах, мотивах як професійної, так і соціальної діяльності.

Сучасні дослідження науковців свідчать про розроблену цілісну систему мотиваційної сфери самореалізації у професійній діяльності. Так, А. Маркова [6] у мотивацію до самореалізації у професійній діяльності охоплює такі структурні компоненти:

1. Професійне визнання, тобто потяг до будь-якої професії, що базується на знаннях про її призначення.

2. Професійні наміри як усвідомлене ставлення до певного виду професійної діяльності.

3. Ціннісні орієнтації у професійній діяльності – вироблені суспільством і прийняті особистістю основи для оцінки діяльності, системи духовних цінностей, професійного менталітету, правил професійної етики.

4. Мотиви професійної діяльності, внутрішні спонукання, які визначають спрямованість активності людини у професійній поведінці в цілому, та орієнтація особистості на різні сфери самої професійної діяльності.

5. Професійні амбіції, тобто бажання досягнути результатів певного рівня професійної діяльності, які вибирає сама людина, знаючи свої попередні результати.

6. Професійні очікування – уявлення про свої можливі успіхи, відносини з колегами тощо [7, с. 224].

На нашу думку, мотиваційна сфера самореалізації не є однаковою на різних стадіях професіоналізації. Так, на стадії вибору професії виявляються інтерес до змісту майбутньої діяльності, розуміння її значимості, певні професійні очікування. На стадії професійного навчання розпочинається адаптація особистості до професії, прийняття нею ролі професіонала. На стадії практичного оволодіння професією продовжується адаптація; виникає корекція професійних мотивів та цілей, перше задоволення від праці, мотиви самореалізації особистості у праці; ускладнюється ієрархія. На стадії розквіту професійної діяльності закріплюються мотиви індивідуального внеску в професію, професійну творчість. На стадії виходу з професії може проявлятися мотив самореалізації особистості у нових формах діяльності.

На основі наших досліджень щодо зазначеної проблеми, вважаємо, що саме мотиви є необхідним компонентом самореалізації майбутніх фахівців пожежної безпеки. Кожна їхня дія виконується під впливом певного мотиву – бажання, інтересу, ідеалу, почуття обов'язку, соціальних вимог тощо, оскільки спрямована на досягнення окремих цілей. З огляду на це, можемо виокремити декілька груп мотивів. До першої групи зараховуємо мотиви, які визначаються особливостями особистості майбутнього фахівця пожежної безпеки, політичними, естетичними потребами, ідеалами, загальним ставленням до своєї професії. До другої групи – мотиви, викликані характером обстановки, її складністю, динамічністю тощо. Третя група охоплює мотиви, що виникають під прямою вимогою вищого керівництва. Саме усі названі вище мотиви особистості на соціально-психологічному рівні характеризують її реальні погляди, переконання, ставлення; визначають ступінь самоактуалізації майбутніх фахівців пожежної безпеки. У процесі своєї діяльності фахівці можуть досягати двох рівнів професіоналізму. Перший з них передбачає відповідність нормативним вимогам до обраної спеціальності. На другому рівні професіоналізм переходить у внутрішні якості особистості, стає її особистісною характеристикою. Отже, можемо з упевненістю констатувати, що рівень професійної компетентності залежить не лише від рівня сформованості усіх її складників, а й визначає зрілість людини у професійній діяльності, у професійному спілкуванні, у становленні особистості професіонала як індивідуальності, тобто забезпечує майбутньому фахівцю пожежної безпеки ефективне функціонування його як суб'єкта-професіонала в системі «людина-людина».

Висновки. Таким чином, у процесі нашого дослідження приходимо до таких висновків:

1. Професійна компетентність є важливим аспектом самореалізації майбутніх фахівців пожежної безпеки і визначальним чинником, від якого залежить успіх реалізації соціальних, пізнавальних та інших значущих функцій.

2. До основних етапів професійного становлення майбутніх фахівців пожежної безпеки зараховуємо виникнення й формування професійних намірів, професійне навчання як основу обраної діяльності; входження у професію; часткову або повну реалізацію у самостійній професійній діяльності. Результатами кожного з названих вище етапів мають бути професійне самовизначення, професійна майстерність і професійна компетентність.

3. Необхідним компонентом самореалізації майбутніх фахівців пожежної безпеки є мотиви професійної і соціальної діяльності, які характеризують на соціально-психологічному рівні їхні реальні погляди, переконання, ставлення; визначають ступінь самоактуалізації спеціалістів.

Шляхи і напрями подальших досліджень з даної проблеми. Вважаємо, що розв'язання завдань досліджуваного напрямку потребує подальшої розробки і вдосконалення. Тому перспективним напрямом для подальшого дослідження може стати конкретніший аналіз специфічних професійно важливих якостей майбутніх фахівців пожежної безпеки.

Список використаних джерел

1. Маркова А. К. Основы профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 456 с.
2. Соціально-професійне становлення особистості: [Монографія] / В. В. Радул, О. В. Михайлов, І. П. Краснощок, В. А. Кушнір / За ред. В. В. Радула. – Кіровоград : Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс ЛТД», 2002. – 263 с.
3. Вареник В. В. Визначення професійно важливих якостей для становлення фахівця Державної пожежної охорони / В. В. Вареник // Вісник Харківського університету. – 2000. – № 472. – С. 32–36.
4. Деркач А. А. Психология развития профессионала: учебн. пособие / [А. А. Деркач, В. Г. Зыкин, А. К. Маркова]. – М. : РАГС, 2000. – 124 с.
5. Наказ МНС України від 07.10.2004 р. № 100 «Про затвердження Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників МНС України».
6. Маркова А. К. Мотивация воинской деятельности: содержание и проблемы / А. К. Маркова. – М. : Воениздат, 1994. – 374 с.
7. Розанов В. А. Психология управления. Учебное пособие / В. А. Розанов. – М. : Бизнес-школа Интел-Синзен, 1999. – 352 с.

References

1. Markova, A. K. (1996). *Fundamentals of professionalism*. Moscow: Knowledge. (in Russ.).

2. Radul, V. V., Mykhailov, O. V., Krasnozhchok, I. P., Kushnir, V. A. (2002). *Social and professional development of the individual*: [Monograph]. In V. V. Radul (Ed.). Kirovohrad: Printing and Publishing Center «Imeks LTD». (in Ukr.).
3. Varenyk, V. V. (2000). Determination of professionally important qualities for the establishment of the State Fire Service Specialist. *Kharkiv University Bulletin*, 472, 32–36. (in Ukr.).
4. Derkach A. A., Zazykin, V. H., Markova, A. K. (2000). *Professional Development Psychology*: tutorial. Moscow. (in Russ.).
5. Decree of the Ministry Emergency Situations of Ukraine from 07.10.2004 year № 100 «On approval of the Guide features professional qualification of the Ministry of Emergency Situations of Ukraine». (in Ukr.).
6. Markova, A. K. (1994). *The motivation of military activities: content and challenges*. Moscow: Voienizdat. (in Russ.).
7. Rozanov, V. A. (1999). *Psychology of management*. Tutorial Moscow: Business school Intel-Sinzo. (in Russ.).

MELNYK Iryna,

Postgraduate student of the Department of High School Pedagogy and Educational Management,
Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
e-mail: irenamelnik@ukr.net.

PROFESSIONAL COMPETENCE AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL COMMUNICATION STYLE OF THE FUTURE FIRE SAFETY OFFICERS

Abstract. In the article the theoretical essence of the concept of professional competence as a constituent of professional's communication style of fire safety future specialists and important aspect of their self-realization is exposed; the main stages of the professional becoming of the investigated specialists are distinguished; officers' professionally important qualities are determined; in the article attention is accented on the motivational sphere of self-realization of the future fire safety officers.

Purpose of the article – to find out the features of competence as the main component of professional communication style of the future experts of fire safety as a perspective projection for the future professional activity on the basis of scientific sources analysis.

As the profession of the future fire safety officers foresees risk to life and a huge responsibility for other people, which is necessary to evaluate the situation and make the right decision, and at the same time to behave properly, the specific feature of the professional activity of the future fire safety officers is its inextricable link in communication, and the development of communicative spheres of future specialists as well. Normally the effectiveness of such activities depends also on the genetically caused personality traits, and the style of communication features that are acquired in the course of their work.

Conclusions. Thus, in the course of our research we come to the following conclusions:

1. Professional competence is an important aspect of self-realization of the future experts of fire safety and the determining factor on which the success of social, cognitive and other important functions implementation depends.

2. To the main stages of professional development of the future fire safety officers we refer the emergence and formation of professional intentions, professional training as the basis of the chosen activity; entry into the profession; partial or full realization of independent professional activities. The results of each of the above mentioned steps have to be professional self-determination, professional skills and professional competence.

3. An essential component of the future fire safety specialists self-realization are the reasons for professional and social activities that characterize the socio-psychological level of their real viewpoints, beliefs, attitudes; determine the degree of specialists' self-actualization.

Ways and directions for further research on this issue. We believe that solving problems of the chosen direction require further development and improvement. Thus, a more concrete analysis of specific professionally important qualities of the future fire safety specialists could be promising direction for further research.

Key words: professionalism, professional style of communication, self-realization, professional becoming, professional self-determination, future fire service officers' professional competence, motivational sphere.

Одержано редакцією 08.10.2016
Прийнято до публікації 10.10.2016